

שיחת מורינו המשגיח הגר"ח קפלן שליט"א

הוציאה ממסגר נפשי

לחם עוני – חירות

לראות את עצמו

לקראת פסח – בתקופה זו

פרק א' תפילה – סמיכות גאולה לתפילה / פרק ב' חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים / פרק ג' אם אין אני לי מי לי / פרק ד' על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו' / פרק ה' 'סותר על מנת לבנות' – אור הצפון / פרק ו' 'זאשפוך את נפשי לפני ה'

פרק א'

תפילה – סמיכות גאולה לתפילה

א.

כשנבוא להתבונן במהלך הדברים של גאולת מצרים; הנה חז"י שיש כאן תפיסת מקום מיוחדת לעניינה של התפילה¹, וכמו שנאמר 'ויאנחו בני ישראל מן העבודה ותעל שוועתם אל האלקים מן העבודה' (שמות ב, כג). וכן בפרשת בכורים 'ונצעק אל ה' אלקי אבותינו וישמע ה' את קולנו' (דברים כו, ז)². וכמו"כ על קריעת ים סוף נאמר 'ואת זעקתם שמעת על ים סוף' (נחמיה ט, ט).

ויש ללמוד חידוש בזה, מתרגום אונקלוס על פסוקים אלו. שבפרשת שמות על הפסוק 'ויאנחו בני ישראל מן העבודה ותעל שוועתם אל האלקים מן העבודה' תרגם 'ואתנחו בני ישראל מן פלחנא דהוה קשי עליהון וזעיקו, וסליקת קבלתהון לקדם ה' מן פלחנא'. והיינו לשון זעקה. וכן להלן (ג, ד) על הפסוק 'ואת צעקתם שמעתי וגו' תרגם כע"ז³. ובפרשת בכורים על הפסוק 'ונצעק אל ה' וגו' תרגם 'וצלינא קדם ה' אלקא דאבהתנא וקביל ה' צלותנא', דהיינו לשון תפילה. ונראה הכוונה בזה, שבאמת בשעת מעשה לא היה ניכר מה שהיה כאן תפילה לפני ה', והיה נתפס כזעקה מקושי השעבוד. אך לאחר הגאולה נתברר למפרע⁴ כי זעקה זו, הגדרתה היא תפילה. והיינו, שפעלה יציאת מצרים להעמיד את הענין הזה של תפילה.

עוד יש לנו לעמוד בענין זה; שכשהיו ישראל על הים נאמר 'ויזעקו בני ישראל אל ה''. וכמו כן נאמר על הישועה 'ואת זעקתם שמעת על ים סוף' (נחמיה ט, ט). ואולם, הרי להדיא נאמר שם שלא באה הישועה ע"י התפילה⁵. שנאמר שם 'מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו', ופירש"י 'עלי הדבר תלוי ולא עליך'. וכן נאמר (שמות יד, יד) 'ה' ילחם לכם ואתם תחרישון'. ועל כרחנו דמה שנאמר 'ואת זעקתם שמעת', הוא בגוף הגאולה, שהיה כלול בה מה ששמע את תפילתם.

נראה מכל זה, כי הן אמנם ודאי כך הוא בכל מקום, שהכל נפעל רק ע"י תפילה. אך כאן למדנו ענין מסוים בגוף מהלך הגאולה, מה ששייכת לענין של תפילה. שעל ידי קבלת התפילה באה הגאולה, והגאולה עצמה פועלת כלפי הענין של תפילה.

ב.

ויש לצרף לזה מה שאמר' בברכות (ד, ה) שיש לסמוך גאולה לתפילה⁶. וכן בסוף התפילה אנו אומרים 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי'. וחז"י גם כאן השייכות בין תפילה לגאולה. עוד אמר' בברכות (ה, א) 'אמר הקדוש ברוך הוא כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם'. ואמנם כאן איירי בתפילה בציבור, אך מ"מ חז"י כאן גם כן מה שבאה הגאולה ע"י התפילה.

ובאמת נראה במה שאמר הפסוק 'יהיו לרצון וגו''; דבפשטות הכוונה שמבקש שתקבל התפילה, ואז יהיה הקב"ה גואלו במה שיגאלהו מהצרה שעליה מבקש. אכן להאמור נראה כי עצם מהלך זה של קבלת התפילה, הוא עצמו מהלך של גאולה. ואנו מבקשים שיתנהג עמנו הקב"ה במידה של גאולה ויקבל תפילתנו.

עוד סמך יש להביא לכל זה, ממה שאומרים בהלל 'אנה ה' כי אני עבדך, אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי' (תהילים קטז, ז). והנה 'כי אני עבדך' היינו מכח גאולת מצרים - 'עבדי הם ולא עבדים לעבדים'. ונאמר כאן הלשון 'פתחת למוסרי', שפותח הקב"ה את מוסרותינו,

³ ועד"ז להלן (ג, ט) בדברי הקב"ה אל משה, ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגו' ות"א יוכען הא קבלת בני ישראל עלת קדמי.

⁴ ראה להלן אות כ'.

⁵ עי' פח"י פורים ענין יט אות ב'.

⁶ יעויין דברי רבנו יונה שם, הובא בנספח בסוף.

¹ עי' רמב"ן עה"פ 'ואמרו לי מה שמוי וגו' (ג' י"ג-י"ד), 'כי אהיה עמם בכל צרתם יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש אלקים בישראל קרובים אליו בכל קראנו אליו וכו'.

² ועי' רמב"ן עה"פ (בי כ"ה) וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים ועה"פ (י"ב מ"ב) ליל שמורים הוא לשם וגו'. ועי' דברי רבנו יונה בברכות בענין סמיכת גאולה לתפילה, הובאו בנספח בסוף.

להוציאנו לחירות. וכמו כן מצאנו לשון זו לענין התפילה 'הוציאה ממסגר נפשי יהודות את שמך' (תהילים קמב). ובעצם מהלך התפילה חזי' שזקוקה לפתיחה, מהפסוק שאנו אומרים קודם התפילה 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך'.

וכעת בימים אלו אין לנו אלא כח התפילה. ועלינו לעסוק במהלך הדברים בזה.

פרק ב'

'חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים'

ג.

נבוא להתבונן במצב בו אנו שרויים כעת, שכל כלל ישראל וכל העולם כולו בצער. ואנו שומעים שמועות רעות ובשורות רעות, על אנשים שלייע הלכו לעולמם, וחולים ומסוכנים יבדלחט"א. ומלבד החולים עצמם, כולנו וכל העולם כולו, נמצאים במצב שונה לגמרי, ועל כולם מוטלות הגבלות שונות ומשונות.

וזכורני בזה דבר חשוב מאד ששמעתי מתלמיד חכם גדול, רבי ישראל מאיר ברטלר. שנזדמן לי פעם לנסוע עמו, ובאותה עת אירע לי"ע פיגוע, ובעקבותיו התעכבה התנועה והתארכה מאד הנסיעה. ואמר לי אז, כי אין לנו לחשוב שהפיגוע אירע שם, וכאן אנו סובלים מתוצאות הפיגוע. אלא היא גופא אחר שכך הוא שעל ידי פיגוע נוצרים עיכובים אלו, אם כן גם אנחנו נמצאים בפיגוע, אלא שב"ה אנו חיים וסובלים רק מהעיכוב.

כוונת הדברים, כי זה ודאי אנו יודעים ומאמינים, כי אף דבר אינו במקרה, ובודאי כל עיכוב ועיכוב הוא בהשגחה. ואולם כשאנו באים לעסוק במהו הדבר שהיה כאן, היה מקום לומר כי התוצאות הינם ענינים פרטיים, שבמקרה נתגלגלו על ידי הפיגוע, ולעולם הפיגוע הוא רק הדבר בעצמו. אך לאחר העיון פשוט, כי מאחר וכל זה כלול בפיגוע, הרי שבגזירה על אירוע זה, מונח גם כן מה שעל ידו יתגלגלו כל העיכובים.

וכך לענייננו; בשטחיות היה מקום לתפוס כי מי שבחסידי שמים לא נתקל במחלה עצמה, אם כן אין לו שייכות לגוף צרה זו. ורק על הדרך הוא סובל ממה שנגרם על ידה. ואולם אחר שאנו רואים את השפעת מגפה זו על כל שטח משטחי החיים. כמה ביטול תורה נגרם ממנה, וכמה מיני צער, הפסד ממון, וביטול שמחות. אם כן הרי פשוט כי גם אנו אין אנו נמלטים מגזירה זו של הקורונה, והקורונה נמצאת גם אצלנו ומשפיעה עלינו, ורק שבחסידי שמים אין אנו חולים.

ד.

לימוד וקבלת הנהגת ההשגחה

ושתי נפק"מ יש בזה; ראשית כל בהנהגה למעשה. ומתוכה נגיע אף לתפיסה בהלכות דעות של הדברים. נפק"מ למעשה, במה שישנם המזלזלים בחובת הזהירות, ואינם מסכימים לקבל את ההגבלות שהוטלו עליהם. דהנה אם גוף הצרה שירדה עלינו היא אכן רק המגפה עצמה, ושאר ההגבלות שמתוכה הינם היכ"ת בעלמא המתגלגלת ממנה, אולי בזה היה מקום לקבל שיש המנסים להתחמק מזה. אך אם אנו מבינים כי פסיק רישא זה הינו מתכוין גופא, וכל הגבלות אלו הם האופן שבו באה צרה זו עלינו. אם כן ודאי חובתנו בעת הזאת שלא להתחמק, כי אם עלינו לקבל את הצרה מאת המקום. ומצינו שכך הייתה הנהגת כלל"י בחטא העגל, שנאמר שם (לפ"ה) ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, שקיבלו כלל"י על עצמם את התביעה שיש כאן, 'כי לא אעלה בקרבך', ופעלו כן בעצמם, וכמבואר ברמב"ן שם 'והנה ישראל קבלו עליהם את המיתה ברצון נפשם מפני חטא העגל, וזה ענין תשובה גדולה וחרטה בחטאם'⁷. וודאי כך חובתנו, שכשהקב"ה מאכיל מרור עלינו לאוכלו ולטועמו.

ובאמת אדרבה, מאחר ואנו מבינים כי הקב"ה מגיע אלינו בתביעה, בעצם מה שמגביל אותנו בחובת הזהירות כלפי מחלה זו. אם כן אולי במה שנקבל על עצמנו את הזהירות להתנהג בהגבלות הנדרשות, נצא ידי חובתנו בזה. ובכך שנקבל את התביעה של 'ונשמרתם' המוטלת עלינו בעת הזאת, לתפוס כי גופנו אינו ברשותנו לעשות בו כרצוננו, אלא נפקדים אנו כלפי מעלה ועלינו לשמור על עצמינו. וכ"ש לגבי אחרים נישמר שלא להזיקם. יחשב כי בזה עצמו אנו מקבלים עלינו את הגזירה של מחלה זו, ואת המוכרח ממנה. אך אם יסרב אדם לקבל על עצמו את התביעה שיש כאן, וינסה לברוח ממנה ולומר שלום עלי נפשי, מי יודע מה עלול עוד ח"ו לבא עליו, עד שבעל כרחו יכיר שיש כאן תביעה.

זהו ראשית כל מה שמוטל עלינו למעשה, להכיר שהקב"ה הטיל עלינו הגבלות אלו, ושאינן לנו להתחמק מקבלתם. כמובן על פי גדר השכל הישר, ומה שאומרים המומחים לענין.

ומתוך קיום זה נבוא לתפוס גם במהלך הדברים. שאמנם נסתם חזון מעמנו, ואין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה, לומר מפני מה באה צרה זו. ובכלל אין אנו זוכים כל כך לשמוע הדרכה איך להתייחס לכל הגבלות אלו. וכל שכן לגוף המחלה עצמה. וכל המהלך כאן סתום הוא עד למאד. ואולם מאחר ואנו יודעים כי הקב"ה בא לדבר עמנו, ודאי גם לפי דלות ערכנו יש כאן מה שאנו יכולים לתפוס, והרי מה שאנו יכולים לשמוע הוא גופא מה שהקב"ה מדבר. ומזה לכל הפחות אין לנו להתעלם. ומאחר וכאמור פשוט שכל הגבלות אלו הינם גוף הדבר עצמו, אם כן עלינו לשמוע מה מדבר אתנו הקב"ה בהגבלות אלו. שאין אנו עוסקים ב-למה הגיעה צרה זו, אך כעת אחר שאנו נתונים בה, עלינו לדעת מהי עבודתנו כאן, ומה מצב זה אמור לפעול בנו.

ה.

'ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל'

וכדאי להוסיף כאן ענין, שמתוכו נלמד צורת העסק הנכונה בדברים אלו.

⁷ עיי' בספר מנחם ציון למו"ר הגר"י דייוד (מאמר ג' אותיות ד"ח) המעמיד הבנה זו ברמב"ן, ויעו"ש עוד שמבאר כיצד ענין זה ראוי בייחוד לתלמידי חכמים.

הנה בהגדה של פסח ישנו הענין של 'כנגד ארבעה בנים דיברה תורה, אחד חכם ואחד רשע וכו', רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם, לא ולא לו. ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר. ואף אתה הקהה את שניו ואמור לו, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, לי ולא לו, אילו היה שם לא היה נגאל. וידוע מה שמקשים העולם, והלא רשע אינו הפכו של חכם אלא של צדיק.

כמו"כ בכל עסק זה של שאלת בן הרשע והתשובה אליו יש לעיין, דהרי ודאי התוכן בד' בנים אלו, הוא להעמיד סיפור יציאת מצרים בכמה אופנים, איך נקלט אצל כל בן ובן ע"פ דרכו. אך בבן הרשע צ"ב, שמאחר ואין אנו עוסקים כאן בדע מה שתשיב לרשע, וודאי מה שמונח בזה הוא הפקעת גישה שאינה נכונה ליציאת מצרים. א"כ עלינו להבין, אם אכן מפקיע את עצמו מכל ההכרה ביציאת מצרים, הרי אינו שייך לכאן כלל, וכמו שאומרים לו 'אילו היה שם לא היה נגאל', ומה בא ללמד אותנו בקיום סיפור יציאת מצרים שלנו. עוד יל"ע במה שאומרים 'ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר', באיזה עיקר עוסקים כאן שעליו אומרים שכפר בו.

אכן נראה להבין מה שבא הבן הרשע לומר כאן; שהרי כל יציאת מצרים באה באופן שעל פי מעשינו לא היינו ראויים לה, וכמו שנאמר בפסוק (יחזקאל טו, ז) 'ואת ערום ועריה', ופירש"י 'מן המצוות'. ורק ניתנו לנו שתי מצוות - פסח ומילה - להתעסק בהם. וכמבואר ברש"י פ' בא (י"ב ו') עה"פ 'והיה לכם למשמרת' וגו'.⁸ ומה שזכינו להיגאל הוא רק מכח ההבטחה שהבטיח הקב"ה לאבות. ובזה באה טענת הבן הרשע, 'מה העבודה הזאת לכם'. שאנו מעמידים את העבודה שלנו כעבודה שעל ידה אנו נגאלים, ועמה אנו קונים את החירות בכל שנה ושנה.⁹ ובזה אומר הבן הרשע, כי בשלמא להודות להקב"ה על הגאולה, שפיר, [ואף מוכן לקבל שיעבדוהו באופן זה]. אך מפני מה אנו מתעסקים לקנות ולהיות שייכים לגאולה זו, הרי הקב"ה הוא שפועל אותה. ולתפיסתו עצם מה שאנחנו גאולים הוא מציאות שעכשיו נמצאת. בחסדי שמים אנו מסודרים, ואין לנו אלא להודות על זה.

ועל זה באה התשובה לבן הרשע, 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' (שמות יג, ח), ופירש"י שם 'בעבור שאקיים מצותיו כגון פסח מצה ומרור הללו'. והיינו, כי באמת כל הגאולה עניינה מה שעל ידה נקיים המצוות, ובלא זה אין גאולה כלל. וכך הוא כל מהלך הגאולה. כי מה שאמרו חז"ל שניתנו להם שתי מצוות להתעסק בהם, אין זה דבר צדדי, שאמנם לא היה להם זכות, אך עשה הקב"ה שמ"מ תהא בידם איזו זכויות. וודאי המכוון כאן, שנתן לנו הקב"ה החירות באופן זה שאנו נהיה שייכים לקנות את הגאולה ע"י שתי מצוות אלו. ורק באופן זה יצאנו ממצרים.

ואנו אומרים על הבן הרשע 'ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר'. והנה 'מן הכלל' ודאי הכוונה לכלל ישראל, וכדרש"י 'לכם ולא לו'. ואין המכוון לציבור שחי עמו ובזמנו לחוד, שאין הוא מקיים עמם את העבודה, דמה הענין המסויים במה שאין הוא עושה את העבודה יחד עמם. אכן קאי על עצם המהות של כלל ישראל, שזוהי מסורת שעוברת מאבות ולבנים ומדור לדור. שאומר הרשע לעומת אביו ולעומת הדור הקודם, מה העבודה הזאת לכם. ובזה מוציא את עצמו מן הכלל, שמנתק עצמו מהמסורת של כלל ישראל.¹⁰ וזה שייך גם כן לענין הנ"ל, שאנו מכירים בהיותנו חלק מכלל ישראל, ובהיותנו בנים לאבותינו. ומקבלים על עצמנו לפעול להיות שייכים באמת לכלל זה. אך הרשע אין לו אלא המציאות שלפניו, ומה לו במה שכך נוהגים אבותיו.

ונראה הדגש כאן על המילה 'עצמו', שזהו עניינו של הרשע שאין הוא צריך לפעול בעצמו אלא הדברים קיימים ועומדים במציאות.

1.

עקר - עיקר

ועתה נבוא ללמוד מה שנאמר עליו 'כפר בעיקר'; דעיקר בכל מקום הרי הכוונה עיקרי האמונה, ולכאורה צריך ביאור וכי באיזה עיקר אמונה כפר זה. אכן נראה, דהרי בעיקר של עצם קבלת האמונה - 'אנכי ה' אלקיך', נאמר 'אשר הוצאתיך מארץ מצרים' (שמות כ, ב). ופירש"י שם 'כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי'. והיינו שמכח מה שהוציאנו ממצרים אנו תופסים, שכל מה שיש לנו חירות הוא כדי להיות עבדי ה'. ומכח זה אנו מקיימים את המצוות, וכדפירש"י על הפסוק 'אני ה' אלקיכם' (ויקרא יח, ב), 'אני הוא שאמרת בסיני אנכי ה' אלהיך וקבלתם עליכם מלכותי מעתה קבלו גזרותי'. אך הרשע אף אם יהיה מוכן להאמין ב'אנכי ה'', הרי אינו מכיר ביציאת מצרים כסיבה המחייבת לקבל מלכותו, ועל כן נחשב כופר בעיקר.

ולעומתו אומר הבן החכם, 'מה העדות והחוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלקינו אתכם' (דברים ו, ב). ששאלתו מתבססת על כך שה' הוא אלקינו, והיינו, שתופס החכם שמאחר והקב"ה גאל אותנו ממצרים, על כרחך שיש כאן מכוון, ועל כרחך שסיבת גאולתנו היא משום שיש עדות חוקים ומשפטים. ו'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' - 'בעבור שאקיים מצוותיו'. ומכח תפיסה זו בא ללמוד החוקים והמשפטים.

ונעמוד על לשון 'עיקר'; דהנה המילה 'עקר' פירושה מי שאינו מוליד. וכשנתווסף עליה ה' ונהיית 'עיקר', מתווסף בה כח ההולדה. ש'עיקר' היינו כעיקרי אילן המצמיחים אותו, וכמו שאומרים 'מעיקרא', היינו משורשו של הדבר. ולמדנו מדברי רש"י בשירת הים, שהאות יו"ד באה לבטא את המחשבה והכוונה. שכתב על הפסוק 'אז ישיר' (שמות טו, א), 'אז כשראה הנס עלה בלבו שישיר שירה וכו' למדנו שהיו"ד על שם המחשבה נאמרה'. ומעתה נאמר, כי כשדבר אין בו מכוון ותכלית, אלא הוא מציאות קיימת, אם כן הרי הוא עקר בלא תולדות, ואין בו אלא את עצמו בלבד. אך כשנתווסף בו הכוונה ועצם מציאותו היא בעבור סיבה, בזה יש בו תולדות ותוצאות הנהיות על ידו.

ובזה נאמר על הבן הרשע, 'לפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר'. שהרשע כאמור רואה את אשר לפניו כמציאות, ואינו תופס כי יש כוונה ומטרה שלמענה נגאלנו. וזוהי כפירתו בעיקר, היינו, כופר בכך שאמורים להיות תולדות מגאולה זו. וכך כופר אף באביו מולידו. ובמקום להבין כי אביו וכל כלל ישראל הם 'עיקרים', שכל קיומו הוא מכוחם ובתור חלק מהם. הוא מוציא עצמו מן הכלל, וכופר ב'עיקר',

⁹ עיי' ירושלמי סוף ערבי פסחים ששאלת בן הרשע היא על דבר 'העבודה שאתם מטריחים אותנו בכל שנה ושנה'.

¹⁰ וכנ"ל מירושלמי שהוא טוען על ההתעסקות בעבודת הפסח בכל שנה ושנה, כלומר במה שהיא נמשכת לנצח וזקוקה וזקוקת עבודה תמידית. וכדאמרי' בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים.

⁸ וז"ל 'ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים שלא צוה כן בפסח דורות, היה ר' מתיא בן חרש אומר הרי הוא אומר (יחזקאל טו) ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו ולא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו שנא' (שם) ואת ערום ועריה, ונתן להם שתי מצוות דם פסח ודם מילה שמלו באותו הלילה שנא' מתבוססת בדמיה (שם) בשני דמים, ואומר (זכריה ט) גם את בדם ברידתך שלחתי אסירך מבור אין מים בו'.

לתופסו כ'עקר'. ועל כן אנו אומרים לו 'אילו היה שם לא היה נגאל', כי אם אינו תופס שהגאולה צריכה להתחדש על ידינו, ומבחינתו הגאולה היא מציאות קיימת שעשה הקב"ה למעלה מעבודתו, אם כן באמת אינו שייך לגאולה זו.¹¹

מעתה נבין, כי אין עוסקים כאן בן שכופר הכל, שהוא היפך הצדיק. ולא באנו להעמיד כאן שני ההפכים של צדיק ורשע, כי אם ללמדנו הגישה 'לפי דעתו של בן'; שבאמת שניהם - הצדיק והרשע - חכמים הם, אלא שהרשע הוא חכם להרע. שיועד להגיד הכל, שהקב"ה גאלנו, ומוכן לומר שעלינו להודות לו על זה. אך ברשעותו דיקא הוא עוקר הכל, שמסיר מעצמו העבודה והאחריות. ואומר שאין כאן מטרה ותכלית שרוצה הקב"ה מעמנו בגאולה זו. אין כאן כלל ישראל ואין כאן אבות שמכניסים אותנו לכלל ישראל, ויש כאן רק את מה שלמעשה כעת הוא חי וכעת הוא בן חורין.

ז.

'אלא אף אותנו גאל עמהם'

כלפי מה הדברים אמורים; שהנה ישנה כעת נטיה להסתכל על התופעה, ולומר שיש כאן רמזים למשיח, ומביאים על זה מדרשים מכל מיני מקומות. וודאי שכך צריכה להיות הגישה, שכל מה שעושה הקב"ה שייך לכוונה להיטיב, שהיא שורש כל העולם כולו. וודאי 'הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים' (שה"ש ב, ט). וכך תמיד יהודים מרגישים, שכשכל העולם משתבש והכל נעקר, הרי הוא לנו גם לאות למצב יותר טוב שהולך להגיע.

אך זאת עלינו לידע, כי חלילה לנו להיות כבן הרשע, לתפוס את הגאולה כדבר שלא שייך לעבודתנו, ולומר הקב"ה מנהל את העניינים, והכל לטובה, ושלוש עלי נפשי. ואף שמצוי שאותם האנשים שגור על לשונם לומר 'צריך להתחזק, צריך להתחזק', הרי הוא מן השפה ולחוץ. שכל תפיסתם היא להסיר האחריות, ולומר שהדברים מתנהלים כאן, גדולים מכפי מידתנו.

ואמנם אף שאנו מצפים לישועה, הרי כעת אנו נמצאים בעת צרה. ועלינו לתפוס כי כל כמה שאנו מרגישים, שהדברים שקורים כעת הם דברים גדולים ומשמעותיים. וכל מה שמוצאים מדרשים על התקופה בה אנו נמצאים; כל זה הוא רק סיבה שנכיר גודל ועומק מהלך הצרה שלפנינו, ומתוך כך גודל העבודה והאחריות המוטלת עלינו כעת.

והלא כשמדברים אנו על הגאולה, על עצמנו אנו מדברים, שאנו נזכה להיות ראויים לגאולה. וכשמדברים על מה שראוי להיפעל מכל מצב זה, זהו הרי באופן שאנו מקבלים מצב זה, ושומעים מהי העבודה המוטלת עלינו כאן, והיסורים מזככים אותנו להכשירנו לישועה והגאולה שתבוא.

ועל כן זוהי חובתנו בעת הזאת, לשמוע מתוך המקום בו הקב"ה שם אותנו מה הוא רוצה מאתנו. ואיזו תביעה אנו שומעים מתוך צרה זו, שעליה אנו צריכים לעבוד ואותה אנו צריכים לתקן. וזה כאמור מתוך האופן בו משפיעה הצרה עלינו.

פרק ג'

'אם אין אני לי מי לי'

ח.

ונבוא להתבונן במה שחשים כעת הכל, בחסרון הגדול בכך שנמנעה מעימנו היחס עם חברת בני אדם באופן שאנו רגילים, שכל אחד נמצא במקומו, עם מספר מועט של אנשים עמו.

ובפשטות נראה ההרגשה הראשונה בזה; שעלינו ללמוד ליקר את המגע האישי שיש לנו עם בני אדם. שהנה בזמננו רבתה התקשורת בין אנשים. שחיים אנו אנשים רבים יחד באותו מקום, וכל אחד אף יכול לתקשר עם חברו גם ממרחק, בדיבור או באופנים אחרים. אך יתכן שהחלפנו את צורת הקשר האמתית בין אנשים, בתקשורת מזוייפת וזולה. וכבר מצוי היום שאומר אדם לחברו 'מסכים' או 'מתחייב', ומשמיט את המילה 'אני'. שנשמע כביכול מכונות הן אלו שמתקשרות כאן, וכאילו יש מישהו שדובר עבור האדם עצמו. ובמקום שיגיע אדם עם ה'אנכי' שלו, וכמו שדיבר עמנו הקב"ה במתן תורה 'אנא נפשי כתבית יחבית' (שבת קה, א).

וכעת כשאין אנו יכולים לקיים מגע אישי בין אדם לחברו, ומרגישים אנו את החסר בכך, זהו זמן שנוכל באמת להתבונן בזה. שהרי גם עכשיו יכולים להמשיך לשמור על קשר מרחוק, אך כעת אנו לומדים ליקר את המעלה שיש בקשר אישי, שמדבר עם חברו פנים אל פנים. וכעת כשאנו נמצאים בבחינת הנהגת 'מנודים' זה מזה, שאין אנו יכולים להתקרב זה לזה אפילו לתוך ד' אמות, זהו זמן שנתבונן כמה כן היינו רוצים להיות קאמינא בד' אמות דילך. וכך היא המידה תמיד, שכשחסר דבר לומדים ליקר אותו.

ט.

'אין בכלל אלא מה שבפרט'

זהו מצד אחד, מה שאנו חשים את הצורך בלהיות דעתנו מעורבת בין הבריות. ואולם ביותר עלינו להתבונן בצד השני, ואשר באמת הא בהא תליא למתעמק בזה. שהנה המתבונן יראה, שמתוך מה שאנו חיים בציבור, נהיה איזה מהלך שאדם מאבד ברמה מסוימת את חיו שלו עצמו. שאף מי שאינו זורם לגמרי עם הציבור, ואינו מתעלם לגמרי מחובתו בעולמו. למעשה מצוי שמערכת המושגים של האדם נקבעת על פי התפיסה הציבורית. עד שאין הוא רואה את עצמו כמחויב להתנהג אחרת ממה שמקובל בציבור. והיינו שמזהה האדם את עצמו כחלק מהציבור, ודי לו במה שיצא ידי חובתו בזה. וכבר נהייתה אצלו התכלית הנרצית, להיות מקובל בציבור, ולעשות מה שמבחינה ציבורית הוא שנון לעשותו.

וכמדומה שבעת הזאת, כשאין אנו חיים בתוך הציבור, יש לכל אחד הרגשה של 'אם אין אני לי מי לי'. ואמנם אין האדם מגיע ביום אחד לתפיסה זו, אך בודאי הוא דבר שמוטל עלינו להתבונן בו, שעיקר האדם זה הוא בעצמו, והיינו העבודה האישית שלו, בעולמו שלו. שודאי

ממצרים. שלא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל עמהם (פסחים קטז, ב).

¹¹ והפקעתו נלמדת ממה שכתוב 'בעבור זה עשה ה' לי, ילי ולא לי'. ומפסוק זה נלמד ג"כ שחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא

שמה שחי האדם בציבור, מעלה את הרמה שלו, ומביא מחייב גם על מושגים שאין לאדם באופן פרטי. וודאי יש מושג של כח הציבור וזכות הציבור. אך היא גופא, הלא כל עניינו של הציבור הוא מה שמורכב מיחידים, שכל אחד ואחד יש לו את עולמו שלו. אך אם האדם שוכח את עצמו, ומזהה את עצמו רק כחלק מציבור, אם כן מי הוא ציבור זה, הלא אין בכלל אלא מה שבפרט. שאם תופס את ענין הציבור בצורה חיצונית, בתור איזה גוף שמורכב מחברת אנשים רבים, אם כן אין כאן חיים אמיתיים, לא לפרט ולא לכלל.

ונראה שבאמת זהו עיקר הדבר, וגם הקנין הראשון שיש לנו כאן כנ"ל, לתפוס מעלת הציבור, מיתלא תלי בענין זה. כי באמת מי שמכיר את עצמו מכיר גם את זולתו, ומי שאת עצמו לא מכיר לא מכיר לא את עצמו ולא את זולתו. שאם מבחינתו האדם הוא חלק מציבור, אם כן אין כאן לא הוא ולא חברו, ויש כאן רק אסיפה של אנשים, שכל אחד מהם מהווה בסך הכל היכי תימצא לעשות כאן ציבור. אך אם האדם מבין שאם אין לי מי לי, ויודע שכדי לחיות באמת את חיי שלו עצמו, עליו להכיר את עצמו, לבנות את עולמו ולידע מהי עבודתו. או אז גם אל חברו ניגש באופן זה, לקבל את עולמו ואת מעלותיו המיוחדות לו. ועל ידי זה מגיע להכיר אף את עצמו יותר טוב. ואז כשיחיו אנשים רבים יחד באופן זה, יזכו למעלת הציבור ולכח הציבור. לקיים גם את ההמשך 'וכשאיני לעצמי מה אני'.

י.

'לחם עוני' - 'מצה על שם שנגאלו'

כל זה האמור שייך במסוים לענייני דיציאת מצרים. שכתב המהר"ל על מצה, דיש להקשות דהרי נקראת המצה 'לחם עוני' (דברים טז, ג). ואמנם בפשוטו הכוונה שהוא לחם של עני, אך חז"ל דרשו דהמצה עצמה צריכה להיות 'עניה', ועל כן מצה עשירה לא יוצא בה ידי חובתו (פסחים לה, א וברש"י שם). ומאידך גיסא הלא מצה מורה על הגאולה, וכמו שאומרים בהגדה 'מצה זו שאנו אוכלים על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם'. ובמשנה (פסחים קט"ו ב) 'מצה ע"ש שנגאלו וכו"ה ברמב"ם' (פ"ז מח"מ ה"ה). ולכאורה היא סתירה. וגם עצם המושג לחם עוני - של עני - אינו עולה בקנה אחד עם תורת החירות והגאולה שבמצה.

ובאר המהר"ל דבאמת בדווקא באה החירות יחד עם העניות. דעשיר אמנם יש לו את מעלת העשירות, אך יש בה חסרון, שלמעשה נתלה בעשירותו, ומזהה את עצמו באופן זה. והיא באמת איננה הוא עצמו, אלא דברים המתווספים עליו. ולעומתה העניות דווקא מחמת שאין בה דברים נלווים אליו, על כן לומד למצות את האישיות שלו עצמו. וזוהי הרי המהות של חירות; שהעבד רשות אחרים עליו, והיינו, שאין לו החיים הפרטיים שלו, וכל כולו עומד עבור האדון. אך הבן חורין הוא זה שאינו נתלה במשהו אחר, ויש לו את אותו עצמו.

וכלפי ענין זה נקראת המצה לחם עוני; שכשם שכך הוא בחיי האדם, ג"כ בענין המאכל של האדם שמזין את חיי. שיש אכילה המוכרחת לקיום החיים עצמם, שהיא בבחינת עניות. ויש את התוספת על זה, [מה שנקרא היום 'איכות חיים'], שהיא העשירות. וזה עניינה של המצה, שיש בה קמח ומים בלבד, ואין בה את התפיחה שנהיית ע"י שיהוי הזמן, [ועל דרך מה שלמדו ג"כ שלא יהא בה שמן ודבש וכד']. שכשיש לאדם הרבה משאבים, עלול להיות משועבד אליהם, [וכמו שרגילים לומר 'פלוני משועבד לעסקיו']. אך כשחי האדם באופן זה שלוקח אך ורק מה שנצרך לו, בשביל עצם החיים שלו בלי תוספות, בזה הוא בן חורין. ע"כ דברי המהר"ל.¹²

וכל זה שייך לאשר למדנו בעניינו של הבן הרשע. שהוא 'הוציא את עצמו מן הכלל', היינו שתופס רק את המציאות הכללית הריקה, ואינו מקבל שהגאולה שייכת אליו באופן אישי. ולעומתו אנו יודעים ומקיימים, 'חייב אדם לראות את עצמו כאילו יצא ממצרים'. ועמלנו הוא לקנות את הגאולה בעצמו, בתוך מקום העבודה שלנו, ומתוך האופן שבו פועלת אצלנו.¹³

ובעצם כל זה יש לנו ללמוד מתוך האופן בו גאלנו הקב"ה, כפי שאנו אומרים בהגדה 'שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם'. ואמרין 'ויוציאנו ה' וגו' לא ע"י מלאך וגו' אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו וגו'. שהיה כאן גילוי להנהגה של 'עצמו'. שאמנם יש את התנהלות העולם הטבעי, והיה אפשר שתבוא הגאולה, ע"י שיתגללו העניינים באופן שנהיה בני חורין. אך הקב"ה נגלה עלינו באופן שנוכל לראות את רצונו ואת המכוון כאן. ובאופן שנתפוס איך כל מהלך הבריאה עומד עבור המטרה, 'בשביל התורה שנקראת ראשית, ובשביל ישראל שנקרא ראשית'. שלא יהיה 'עיקר' חסר מן הספר.

זוהי עבודתנו כעת, שלא להוציא את 'עצמו' מן הכלל. לדעת שכל עבודתו של האדם, הכל מונח בו עצמו. וכשאין לנו את הסיוע מהציבור, עבודתנו היא להתעסק עם עצמו ולהכיר את עצמו, איך אנו מתפקדים בתוך מצב זה. וכך בהתייחסותנו לכל מצב זה אל לנו לכפור ב'עיקר', אלא חובתנו בעת הזאת לדעת שהקב"ה נגלה עלינו בכבודו ובעצמו, וממנה אותו לעובדו, כל אחד ואחד ב'עצמו' שלו.

בדעת אחרת, בשם הרבים כפי שאומרים 'כולם'. וע"ז אמרין ש'הוציא עצמו מן הכלל', והיינו שהעמיד את 'עצמו' שאין הוא בן חורין – בעל מציאות משל עצמו אלא משל אחרים, ולפיכך שאלתו כלשונם – לשון הרבים. ועומד הוא לעומת כלל'י שקבלו ביצ"מ את החירות – הטבע העצמי של כל יחיד ויחיד, וכמ"ש 'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים', כלומר שעליו לקנות 'את עצמו' – העצמיות שלו מדור ודור – מאבותיו, שרק כך זוכים לחירות עולם – יצ"מ, לפיכך נאמרה שאלתם בלשון יחיד, של עצמם. 'ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל' – כלל'י הבני חורין, 'אילו היה שם לא היה נגאל'. וכמ"ש 'לי ולא לך', שהוציא 'את עצמו' מהחיים ומסיבת מציאותו העצמית וע"כ לא שייך לחירות ו'לא היה נגאל'. א.ה. אמור מעתה, כי הנה בפשטות תופסים ש'הוציא את עצמו מן הכלל', ושוב אינו שייך לכלל. אך מעתה נוכל להמליץ כי 'הוציא את עצמו מן הכלל', ונשאר עם הכלל החיצוני לבדו, [וכנ"ל שאין בכלל אלא מה שבפרט].

¹² יש להבהיר שאין דברי המהר"ל עוסקים בה'בפועל' של חיי אדם העני והעשיר, ולא באו להורות מעלת עניות וכדומה, כי אם להגדיר עצם המהות של עניות ועשירות. והסברת הדברים בסגנון הנ"ל היא כפי מה שהננו באים ללמוד מהם לעצמנו, בעבודת הפסח בכלל, ובתקופה זו בפרט.

¹³ בעניין זה, יעוין מה שהובא מהאלטער בקו' 'מועדים' (שיחה כ"ז אות י"א) שבכלל מהלך המכות גילוי 'אדם נברא יחיד', וע"ש שזהו יסוד החירות. וראה בהגדת אמרי שפר להנצי"ב שפי' מ"ש בעבור זה עשה השם 'לי', ש'ילי' היינו' כענין בשבילי נברא העולם, המיוסד באדם נברא יחיד. (סנהדרין ל"ז א').

ונעתיק השלמה לכאן משיחות 'מועדים' שיחה ל' אות ו'; 'הנה הקשו המפרשים על שאלת ד' בניי שבהגדה, שכולם בלשון יחיד נאמרו; 'והגדת לבנך'; 'כי ישאלך בנך' וגו', מלבד שאלת הרשע שנאמרה בלשון רבים; 'כי יאמרו אליכם בניכם'. ויש לעמוד על השינוי בהעמדת שאלת הרשע בלשון רבים. ואולי נכון לפרש, כי עיקר טענת הרשע הוא שבא כנגד אביו ומעמיד מציאות עצמית, והעמדת מציאות זו היא בנטייתו אחר הרבים וקביעת עצמו כקיים במציאותם, ומציאותו אינה מאביו. וע"כ אין טענתו אלא

'האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו'

ונתבונן כי ענין זה של 'עצמו', יש לתפוס בו ביטויים רבים, בכל מיני שטחים. למשל כעת אצלנו בבנין, בס"ד ארגנו השכנים מניין בלובי של הבנין. ואת חטאי אני מזכיר; שבשנים האחרונות הגיעו לבנין שכנים חדשים, ואמנם ודאי שכשנפגשים בפרוזדור וכד' אומרים שלום, ואף מגיעים לשמחות כשמזמינים. אך לא השקעתי הרבה להכירם. והרי למדנו חז"ל שיש יחס מיוחד לשכנים. [דאיתא ביבמות (ס"ב ב')] 'האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו וכו' עליו הכתוב אומר אז וכו' ופירש"י ממ"ש שם 'ומבשרך לא תתעלם היינו אוהב את שכניו שהן כקרוביו ומקרב את קרוביו וכו' [14]. ואמנם מטבע הדברים, החיים מלאים טרדות, ולא נמצאים כל היום בבית. אך כעת כשאנו נמצאים בתוך עצמנו, זה זמן לעבוד על ענין זה שבתוך ביתנו, להשקיע ביחס עם כל השכנים.¹⁵

ואמנם ישועת ה' כהרף עין, ואנו מצפים לישועתו במהרה, אך כפי הנראה עכשיו, מצב זה יכול להימשך הרבה זמן, בכל הביה"ז או כל המועד. ועלינו לדעת להיות מאושרים במה שיש לנו. שיש כאלו שאף את זה אין להם, ונמצאים בבידוד רק עם בני ביתם, ויש שאף לבדם לגמרי. ובחז"ל אנשים כלל לא זוכים להתפלל בציבור, ונשארים כל היום בבית.¹⁶ ויש לנו להתבונן בזה, לדעת לנצל את מה שיש לנו, ולעבוד עם מה שיש לנו.

ואף אנו בתוך במה שיש לנו, יש לנו להתבונן, שכעת מורגש הצורך בכל אחד ואחד. שמתפללים במניין מצומצם, וצריכים לחכות לכל אחד מהמתפללים, שיתחיל שמו"ע ויסיים שמו"ע. ויש לנו מקום כאן לתפוס מה אומר 'להתפלל עם אחרים', לא דבר ציבורי שיש כאן הרבה אנשים יחד, אלא עוד אדם ועוד אדם, שכל אחד מהם אי אפשר בלעדיו, ומכירים לו טובה על כך שמגיע. ואף חשים איתם קירבה מיוחדת במה שאנו אגודים איתם בצרה. וכך גם כשבז"ה נחזור להתפלל ברוב עם, ואף עם מאות מתפללים, נדע לגשת לזה באופן זה, שכל אחד מהמאות הוא בעצם כמו אותם י' ראשונים שאיתם היינו יחד.

וכמו כן יש כאן מקום עבודה ביחס למשפחה¹⁷; שכעת יש מצב שאף פעם לא היה כמותו, שכל המשפחה נמצאים ביחד בבית כל היום וכל הלילה. ויכול אדם להתייחס לזה כאיזה מצב ביניים שעלינו לעבור אותו, וכדבר שקרה כאן ממילא. אך עלינו לדעת כי כל מה שסיבנו הוא מקום עבודה בשבילנו, ואם הקב"ה שמנו במצב זה, הרי שהוא רוצה מאתנו שנעבוד על הקשר בין האבות ובין הבנים, ועל הקשר עם האחים והאחיות.

יב.

'והגדת לבנך' - בתוך ביתך

ובפרט כעת כשאנו נמצאים בתוך שלושים יום קודם החג, אמנם איננו יודעים כלום. אך בתוך מה שהקב"ה מדבר אלינו ונותן לנו תפקיד יש עלינו להתבונן, שעכשיו זו הרי תקופה שבה כל כלל ישראל ממש, עוסקים בהכנות לחג. בטירחה רבה, עד שבס"ד זוכים בסופו של דבר להיות מסובים בחירות. ומסתמא אין לנו להתעלם מכך שארע כל זה דווקא כעת.

ונראה שבאמת הכנה גדולה יש כאן לעבודת הפסח; שהרי בפסח הענין הוא 'והגדת לבנך', לספר את סיפור יציאת מצרים באופן זה של העברת המסורת בתוך המשפחה. ובעצם זוהי המצוה היחידה שמקיימים בבית. וכל מהלך ליל הסדר הם מצוות שבדרך כלל מקיימים במקום המקדש ובית הכנסת באופן של רוב עם. וכאן אנו יושבים ומסדרים כל זה בתוך הבית, שאוכלים הזכר לקרבן פסח, ואומרים הלל. ובעצם אנו עושים את הבית למקדש ולמקום עבודה.¹⁸ ובדרך כלל משקיעים הרבה בשאר הדברים, ולזה לא מתכוונים כל כך. וכעת יש לנו להתכונן לזה, להעמיד את העצמו'. ש'עצמו' כולל במסוים את המשפחה והקרובים. ועם ומתוך החיבור אתם עלינו ויש בידנו להכיר ולהתקרב יותר אל עצמיותנו. וכל כך אחד ואחד, להכיר את מקומו שלו, על פי הנתונים שלו. ומתוכם לקיים ולעסוק בכיבוד אב ואם ולעבוד לקבל את המסורת ולקנות החירות, [או מצד האב למסור את ההגדה].

כך עלינו לתפוס כל התקופה הזאת, שכל אחד צריך להרגיש שזה דבר ה' אלינו. וודאי נועד כל זה, להכריח אותנו ולפעול בנו, שנתעסק עם עצמנו, ונבנה ונעמיק את השייכות שלנו עם משפחה ועם שכנים וכד' - ועם ואל עצמנו.

פרק ד'

'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, את משמרת ה' שמרו'

יג.

והנה אנו נמצאים בתקופה שאין אף אחד שיודע כמה זמן תימשך. ועלינו לדעת כי עבודה מסויימת יש כאן בזה גופא. שפרשה שלימה יש לנו על מסעות בני ישראל (במדבר ט, יח - כג) 'על פי ה' יסעו בני ישראל ועל פי ה' יחנו, כל ימי אשר ישכן הענן על המשכן יחנו. ובהאריך הענן על המשכן ימים רבים, ושמרו בני ישראל את משמרת ה' ולא יסעו. ויש אשר יהיה הענן ימים מספר על המשכן, על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. ויש אשר יהיה הענן מערב עד בקר, ונעלה הענן בבקר ונסעו, או יומם ולילה ונעלה הענן ונסעו. או יומיים או חדש או ימים, בהאריך הענן על המשכן לשכון עליו יחנו בני ישראל ולא יסעו, ובהעלותו יסעו. על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו את משמרת ה' שמרו על פי ה' ביד משה'. ומבארים המפרשים, שנאמרה כאן מעלה של כללי, שהלכו אחר הקב"ה והכניסו את עצמם לתוך המצב שמוליכם. שהיו צריכים להעמיד את כל המחנה כשמגיעים, על אף שידעו שיתכן שמיד יסעו משם. או להפך גם היו צריכים להסתגל למשך זמן רב גם למקומות שלא נוח להיות בהם. ועל זה משבחם הכתוב 'על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו'. ובסוף חומש שמות נאמר 'כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו, לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם'. שלאורך כל הדרך נמצא הקב"ה עם כלל ישראל, ואחריו הולכים ממסע למסע.

¹⁴ מאחר ושם הסכנה גדולה יותר. או משום איבה שהיא חשש פיקוח נפש ממש, שלא יבואו להעליל ולהאשים את היהודים בהתפשטות המחלה.

¹⁵ ראה גמ' יבמות הנ"ל.

¹⁶ ראה בהרחבה בשיחות 'מועדים' שיחה כט.

¹⁴ [מלבד מה דאיתא באבות מעלת שכן טוב].

¹⁵ עיי' תוספתא פסחים פ"ח ה"ז נידון של קיום טוב שכן קרוב וגוי בקרבן פסח יעו"ש ואכמ"ל.

ועלינו לדעת כי גם כעת אנחנו נמצאים במסע שהקב"ה מוליך אותנו, ועננו עלינו, ועבודתנו היא ללכת אחריו, ולקבל על עצמנו את התחנה שבה אנו נמצאים כעת.

יד.

קבלת ה'לכתחילה' שבמצב

וביותר צריך לדעת עיקר הנקודה בזה; שהרי כלל ישראל כולם יודעים, ואבותינו ספרו לנו, שלאורך כל ההיסטוריה עמדו כלל"י בפני נסיונות של שעת השמד, ושל חורבנות שונים ומשונים. ימים טובים יותר וימים טובים פחות, נסיונות העושר ונסיונות העוני. והנה אנו רואים שבדורות האחרונים הקב"ה לא מביא עלינו נסיונות כאלו¹⁹, ומסתמא הוא משום שאין בכוחנו לעמוד בהם. ואולם מאידך גיסא, הנסיונות שיש בדורנו לא היו בדורות הקודמים. שבכל דור ודור יש את העבודה המיוחדת לו.

ובזה עלינו להתעורר; כי הרי אילו היה כעת חלילה שעת השמד, והיה עלינו ללמוד במחתרת, הלא כולנו היינו מבינים, שיש כאן תפקיד מיוחד שניתן לנו, שרוצה הקב"ה שנקיים את התורה גם במקום זה וגם בזמן כזה. ועל כן כאן גם כן חובתנו הגמורה להכיר, כי גם כעת בדורנו ובזמן זה, יש לנו את התפקיד המיוחד שניתן לנו. ועלינו להיות נכון לבו בטוח בה', שודאי מצב זה שאנו נמצאים בו, איננו במקרה ואיננו פועל יוצא מדברים אחרים, כי אם אנו נמצאים כאן במצב מסויים, והקב"ה רוצה שנעבדהו באופן זה בדווקא.

והלא לפני ב' או ג' דורות נמצאו יחידים בכל מיני מקומות, שלא היו בהם כל הדברים הציבוריים, והם עמלו להקים את עצמם. אם בחו"ל בנסיונות של שמד, או נסיונות הפרנסה בשמירת שבת וכד'. אם בארץ ישראל בנסיונות של הציונות, או חוסר פרנסה. וכמו כן אנו כעת, אמנם יש לנו את הציור שבעז"ה בקרוב יחזרו כל הדברים, אך לעת עתה חזרנו לבחינה של לחם עוני, שזאת אנו עניים. והקב"ה רוצה מאתנו שדווקא כאן בתוך עניות זו, נהיה יהודים יראים ושלמים, ונהיה בני תורה ועמליה, בני עלייה.

טו.

בין אדם לחבירו בתקופה זו

כמו כן יש כאן מקום עבודה לגבי בין אדם לחבירו, ולדוגמא מה שישנם כעת אנשים רבים שעליהם להיות לבדם. ויש שכשלא רואה את חברו, במקום שיתקשר אליו לדבר איתו, הוא שוכח ממנו. אכן האמת היא להפך, שכשלא נפגשים זהו זמן לגלות את הקשר הפנימי היותר עמוק. שלא יהא זה רק קשר מקרי שמכיון שנפגשים מדברים, וכשלא נפגשים שוב לא מכירים. אלא גם כעת עושים כדי לשמור הקשר ולחזקו. ולמדנו בעבר²⁰ במה שצורת משלוח מנות היא ע"י שליח, שבזה מתגלה הקשר היותר עמוק, שלא נותן לו רק מפני שרואה אותו, אלא שולח שליח אליו. וכל זה גם כן שייך להעמיד דווקא במצב זה, שגם כעת חושב על חברו ומתקשר אליו לדבר איתו, לתת ולקבל ע"י השייכות ביניהם. ועלינו להרגיש החשיבות שבזה, והאחריות המוטלת עלינו.

טז.

'והיה ברכה'

התבוננות נוספת יש כאן, בגדלות וכח האדם; שמושרשים אנו מדברי חז"ל (קידושין מ, ב) 'עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה'. ובנפח"ח ושאר ספרים מאריכים רבות בגודל השפעת האדם בנפשו ובכל העולמות. וודאי כך אנו מאמינים. וכעת יש לנו ציור מוחשי לזה, שאחד הנושאים המרכזיים במחלה זו הוא מה שיכול האדם להדביק אחרים בלי ידיעתו, ועל כן כולם מפחדים ומתרחקים. ואין צורך להאריך במה שמחשבים, כי אם חלילה לא יזהרו, עלול מספר החולים להכפיל את עצמו עוד ועוד רח"ל. ורואים אנו כאן איך דבר קטן שהאדם כלל לא מודע לו, יכול להשפיע ולסכן אחרים, [כל אחד ואחד איך שמשפיע עליו, ומה לי קטלה כולה מה לי קטלה פלגא].

וודאי קל לדבר על כך שבמצאות יתוש קטן וכד' יכול להזיק²¹. ואולם אנו באים לעסוק כאן באחריות וחובת האדם, כי באמת כל זה הרי תלוי באדם עצמו בבחירתו. שאם ח"ו נוהג בחוסר אחריות ולא נזהר, עלול לסכן את כל העולם. ויתר על כן, הבחנה מבהילה יש כאן, כי אדם אחד אם רוצה יכול כפשוטו להרוס את כל העולם, אם נושא בגופו את המחלה, ומסתובב בין אנשים ונוגע בכל מקום. ומכאן נלמד עוצם חובת האדם ואחריותו על כל העולם.

וודאי לאידך גיסא, מדה טובה מרובה; שאם יכול כך להסתובב בין אנשים ולהביא היזק לכל מקום, כמה רפואה וישועה יכול להביא, וכמה יכול להשפיע על הסובבים אותו שמחה ותועלת. וכמו שאמר המשגיח רבי מאיר, שהקב"ה אומר 'והיה ברכה', שהאדם צריך להיות בעצמו ברכה, ולהשפיע טובה בכל מקום²².

וכל זה נובע מהענין של 'עצמו'. שאין המכוון בזה רק שיהיה לבדו בלא סיוע אחרים, אלא בא למדנו כל הגישה לאחרים, שעליה לבא מתוך עצמיותו של האדם. שהוא בעולמו ובפנימיותו שלו, ומתוך האחריות שלו להועיל לחברו, מתחבר לעולמו של האחר. וכך באופן זה, מועילים זה לזה, וכל אחד משפיע טובה וברכה על חברו²³.

נגרם כל זה, ושמזה עלינו ללמוד על עצמת השפעתו של האדם. ורחמנא ליצלן מהאי דעתא ומהאי לישנא, איך יתכן שיעלה אי מי על מחשבתו ורוחו, כי כל הצער שנגרם לכלל"י ולכל העולם כולו, תלוי כולו במעשהו של גוי אחד, שעשה דבר המותר לו. וכי גם אם יבוא על ידי בהמה יאמרו כן. ומניחים בזה האחריות שנראית ונשמעת כאן להדיא, כמה ניתן העולם בידי האדם בעבודתו, אם נותן דעתו שלא יקלקל ויחריב את עולמו של הקב"ה. ויש לקרוא על זה המקרא 'כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם'.

¹⁹ באופן כללי.

²⁰ ראה שיחות 'מועדים' שיחה י"ד אות יד.

²¹ יעוין גיטין נו, ב.

²² ויש לנו בזה התבוננות נוספת במה שאנו מתפללים כעת במניין מצומצם (ע' לעיל אות יא). שעל כל אחד ואחד מוטלת האחריות, שאפילו אם רק יאחר עלול להתבטל המניין.

²³ בהאי עניינא יש לנו להתבונן דבר נורא; איך באותו עניין עצמו ניתן לגשת אליו באופן של דעת בעלי בתים, ולהשתבש עד דברי כפירה ממש. שישנם המדברים בימים אלו על כך שיש להתבונן במה שע"י סיני אחד

סותר על מנת לבנות – אור הצפון

יז.

איני מבקש אלא מזה שבתוך פיו

איתא בחז"ל (בראשית רבה, פ"ט) 'כבוד אלקים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר' (משלי כה, ב), רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינא אמר מתחלת הספר ועד כאן כבוד אלקים הוא הסתר דבר, מכאן ואילך כבוד מלכים חקור דבר'. וקאי על פרשת בראשית, שמעשה בראשית שעד ויכולו אין לדורשו בשנים, משום הסתר דבר. ושמעתי פעם מהג"ר אהרן שכטר [שאמר כן בתורת חידוש], ששורש המילה 'הסתר' הוא כעין 'סותר' שזה ההפך מבונה. ובאר דהעולם מושתת על 'הסתר' זה, שלפני העולם חסד יבנה. ע"כ שמעתי²⁴. ונראה שהוא בבחינת 'סותר' על מנת לבנות. והיינו, שהעולם עומד על כך שקיימים דברים אלו שבסתר, ואם דברים אלו לא יסתרו, יהיו סתירה לבנין של העולם.

והנה כשמתבוננים רואים שבמחלה זו ישנה תחושה שהעולם מותקף על ידי דבר מסתורי. שלא מבעיא שלא מצאו תרופה וחיסון, אלא גם אף אחד עוד לא עמד בדיוק על טיבה, ולא מכירים את כל תכונותיה והשפעותיה. ואף היאך נוצרה לא יודעים בדיוק. וכל זה יוצר באמת אצל בני אדם תחושה כללית של חשש ואי ודאות, וגם מפני הפחד שמא המחלה אצלו או זולתו²⁵. ועד כדי שישנה תופעה אצל הגוים בחז"ל שאוגרים לעצמם נשק, וכנראה נובע מתחושה של סתירה של העולם, כביכול סוף העולם מגיע, ויזדקקו לכלי נשק כדי לשרוד.

[ואמנם יהודים שמאמינים שהכל משמים, דרכם תמיד היא לגשת בצורה אופטימית, שיש אחרית, ובסופו של דבר תהא רפואה וישועה. אך הגוים שאין להם אלא מה שלפניהם, וכעת כל בטחונם אבד, מבחינתם סוף העולם כאן. ובאמת אפילו אחינו התועים חשים כעס גדול²⁶ כשרואים יהודים שומרי תורה ומצוות שפחות מפחדים, שהדבר גורם להם לקנאה נוראה, שמבחינתם הכל מעורער, ורואים אותנו שיש לנו על מי להישען].

וכשנבוא להתבונן נמצא שבאמת זהו ענין האדם, שתמיד יש איזה נעלם שהוא מנסה לגלותו. ובלייל הסדר ג"כ עוסקים בזה, שהאפיקומן נקרא 'צפון', ע"ש שמטמינים אותו ומגלים אותו. ומנהג ישראל שהבן תופס את האפיקומן ומחביא אותו. וכך במציאות, כבר בהיות האדם תינוק קטן משחק ב'מחבואים', וכל ימיהם נהנים האנשים להתעסק בחידות ומבוכים, [תשבצים וכד']. ונראה שזה משום שהעולם עצמו בנוי באופן זה שיש משהו חבוי ומוסתר, וענין האדם הוא לפענח את הצפון ולעמוד עליו. וידוע מ"ש המסילת ישרים שהעולם הוא כגן המבוכה.²⁸

ואנו כלל ישראל ניתן לנו סוד נסתר זה בתורה, כמו שאמרו חז"ל²⁹ (שמות רבה פמ"א) על הפסוק (משלי ב, ו) 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה', 'א"ר יצחק משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן ובא מבית הספר, מצא תמחוי לפני אביו נטל אביו חתיכה ונתן לו, מה עשה בנו אמר לו איני מבקש אלא מזה שבתוך פיו, מתוך שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו'. כוונת הדברים, כי אמנם מה שנותן האב לבנו, הוא שולחן ערוך שיכול הבן לקבל, [וכלשון חז"ל 'בנין אב', שהאב בונה דברים ערוכים ומסודרים]. אך הבן מגיע אל האב ואומר לו 'איני מבקש אלא מזה שבתוך פיו', שהבן רוצה להגיע לפנימיות של הדברים, ומבקש דווקא לחדור אל תוך הנסתר שנמצא אצל האבא. וזה הוא עמלנו תמיד להיות 'טרודים לדעת סודה', ולהגיע לינשמה של הסוגיא'.

וכך מהלך הדברים בלייל הסדר, שהאב מצידו מוסר לבן בניין מסודר שיכול לקבל, וכדאמר' במשנה 'ולפי דעתו של בן אביו מלמדו' (פסחים קטז, א). אך הבן חוטף את האפיקומן, היינו את הצפון, ורוצה לשמוע עוד לקבל את הנסתר³⁰ שבתורה ובעולם.³¹

יח.

מה נשתנה הלילה הזה – מפני שהוא משנה

וזוהי עבודתנו בעת הזאת שהכל כל כך מסתורי. שבעצם הרי כל נסתר זה של העולם, קיים בפנימיות אישיותנו. וכעת כשהכל מסביבנו מתערער, וכאילו הבניין כולו רעוע ונסתר, ולא נשאר לנו כי אם אנו עצמנו, דווקא זה המקום לגלות את העצמו' – את הפנימיות הנסתרת בכל אחד ואחד.

וזוהו כמו שנתבאר; שכולם אומרים שהגאולה עומדת להגיע, אך מהי גאולה זו, למדנו מדברי המהר"ל שזהו קניין שאנו קונים מתוך העניות, ומתוך מה שיש לנו את עצמנו. והנה כולם אומרים, שעכשיו אפשר לראות שלא צריך חתונות כל כך מפוארות. ונתבונן כי אין כאן גילוי למפרע שהכל היה מיותר, שבאמת עד עתה כדי לשמוח כראוי, יתכן שנצרכנו לכל התוספות החיצוניות, אך כעת מתוך העניות אנו מכירים את עצמנו ולומדים להיות שמחים בחלקנו³². שכשיש תוספות שאיתם שמחים, חושבים שהשמחה נמצאת שם, וכעת לומדים איך הכל באמת נמצא בתוך עצמנו. וכך לגבי כל הדברים הציבוריים, כעת יש לנו לזכות לתפיסה ש'אם אין אני לי מי לי'.

²⁴ זקוק לעולמם של אחרים'. שבאמת אם יודע האדם להעמיק בצפון שבאישיותו, שוב אינו זקוק לחיצוניות שבגילוי הנסתר של אחרים.

²⁹ הובא בנפש החיים (שער א' פט"ז).

³⁰ ע"י פחד יצחק פסח (מאמר עג) מה שפי' בלשון המשנה, מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל, שכוס ראשון דקידוש משתייך למהלך 'כבוד אלקים הסתר דבר' עיי"ש ההסבר בהרחבה והטעמה, ולכן לא ישאל כ"א בכוס שני. ולמש"נ עכשיו, ניתן להבין שמ"מ בן חכם תופס שיש כאן מה שמעבר לשאלותיו ומה שנא' לו לפי דעתו בכוס שני. ולזה הוא חותר בבקשו את הצפון.

³¹ ועי' רומז האפיקומן, בהיותו בא ליטעם מצה הנשאר בפה'. [ואחרי כל הטעמים שנמסרו במענה לשאלותיו ובדרשת מצה ע"ש מה וכו'].

³² ובאמת זהו עיקר מה שעלינו לקנות מתוך המצב, כי ברור שכאשר נזכה בע"ה להרווחה, עלולים אנשים לשכוח כל ההצהרות האלו ולחזור

²⁴ ומסתמא דבריו בנויים ע"מ ששמע שגם 'בנין' הנו מלשון הבנה. ע"י תהלים (כ"ח ה) 'כי לא יבינו אל פעלת השם ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם'. והיינו שהקב"ה ברא עולמו באופן שניתן לנו להבין במעשה השם. והיינו, עולם חסד יבנה.

²⁵ כ'חמץ שאינו ידוע'. ויש גם תחושה של בחינת- לא נתגלה עוונם לא נתגלה קיצם. (יומא ט"ב).

²⁶ מלבד הטענה [שאוילי לעיתים צודקת] שמסכנים אחרים בחוסר זהירות.

²⁷ וכל עצמה של ישיבתנו וספר תולדות גדלות האדם שבה הלא נקרא ע"ש 'אור הצפון'.

²⁸ א.ה. ניתן לראות זאת ביצר שיש לאנשים לדעת את סודותיהם של אחרים, שלעיתים הוא באופן שאינו מוסבר כלל. ואגב יש להביא בזה, שפעם למד רח"י הגרש"ז ברוידא עם בחור, וכשיצא לרגע הציץ הבחור בכתביו שהיו שם. וכששב וראהו אמר לו, 'מי שעולמו הפנימי מלא אינו

וכך עלינו לדעת בכל מצב זה, שכולם מרגישים ואומרים זה לזה שהוא מצב נורא ומצב משונה. שהנה הרי על כך מושתת ליל הסדר, שכולו מלא בדברים משונים, עד שמגיע הבן ושואל 'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות', ומתוך זה מגיעים למצות היום של סיפור יציאת מצרים. ונתבונן כי בעצם מה שארע כעת הוא, שמה שיש לילה אחד בשנה, כעת נמצא במשך כל התקופה, שכולה סימן שאלה אחד גדול.

ומה היא התשובה בליל הסדר; שהלילה הזה משונה משום שהוא באמת משנה³³. שבלילה זה 'הוציאנו מעבדות לחרות, מיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפילה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה'. והיינו שכאן יוצאים הדברים מידי ההנהגה הטבעית המגולה, ואנו שייכים כאן למכוון והנסתר שבעולם. וכך גם אנחנו בתקופה הזו צריכים לדעת, שאם היא כל כך משונה, על כרחך שהיא באמת משנה. והיינו בבניין 'העצמו' הזה, שכעת אין לנו את כל מהלך העולם הרגיל, ואת כל התוספות החיצוניות, ואנו שייכים רק לפנימיות של עצמנו. ובאופן זה נזכה בעז"ה לגאולה, שיהיה נסתר זה 'סותר על מנת לבנות'.

והוסיף בחור שהלא כל זה שייך למעלת 'לבדו' שנתפרשה בחז"ל עה"פ ויותר יעקב לבדו. ועי"ז איתא במדרש שם, 'מה הקב"ה כתוב בו ונשגב השם לבדו אף יעקב ויותר יעקב לבדו'. וידוע מה שישד בזה רבי ירוחם ממיר שבהתדמות למידתו של מקום כך היתה מידתו של יעקב אבינו, שהיה תלוי רק בעצמו ולא בשום דבר אחר זולתו. [והוא מבאר ענין זה גם במ"ש 'איזהו חכם הלומד מכל אדם איזהו גיבור הכובש את יצרו איזהו עשיר השמח בחלקו' וכו']. ונמצאנו למדים שע"י ה'לבדו' הננו מתקרבים לגאולה, השייכת ל'ונשגב השם לבדו ביום ההוא'.³⁴

פרק ו'

'ואשפוך את נפשי לפני ה'

יט.

'הראיני את מראיך השמיעיני את קולך'

ונשוב בעז"ה למה שפתחנו בענין של תפילה, שזוהי עבודתנו בכל התקופה הזו, שאין לנו על מי להישען אלא על אבינו שבשמים. ובכל הדורות כלל"י תופסים אומנות אבותם. וחז"י שגאולה הולכת יחד עם תפילה. ויתר על כן קבלת התפילה היא עצמה גאולה, וכדכתיב 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך'.

והנה יתכן שירבה האדם בשינון לקח שמתעורר ומתחוויר ביותר בתקופה זו, כיצד האדם חדל אונים להתגונן ולהיוושע ממגפה זו, וירגיל עצמו לדבר על כך שרואים מכאן אפסיות האדם מול בורא עולם וכו'. ויש לנו להכיר שכל זה אינו מעלה ארוכה לנפשנו, ולא סגי בהכי כלל. ואם כל המסקנא היא שהאדם הנו אפסי, אז מי הוא האדם שצריך ואמור ללמוד כל זה. אלא שעיקר הלימוד הוא עד כמה האדם זקוק להקב"ה. כמה נועד הוא להיות נתלה בהקב"ה ופונה אליו. נועד ומסוגל. ומה מאד משמיע הקב"ה לאדם את דברו וקורא אותנו אליו.

וכמו ששמעתי³⁵ בשם המשפיע רבי צבי מאיר שליט"א שבראש השנה התפללנו שהקב"ה יתן אימתו על כל מה שברא וגו', והנה מסתמא לא ציירנו כיצד יתקיים חזון זה? עכשו הננו רואים מכוון זה הולך ומתבצע לעיננו. והיא היא בחינה של גילוי מלכותו ית', אשר בה נא' שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך. ועלינו לרומם את עצמנו להשתייך לגילוי זה.

והנה בנפה"ח (שער ב', יג - יד) מביא הרבה מה שתפילה נקראת נפש, מהפסוק שנאמר בחנה 'ואשפוך את נפשי לפני ה'.' [והביא דברי רש"י בברכות (ה, א) שכתב 'ומה היא הנפש זו תפילה, כמו שנאמר ואשפוך את נפשי לפני ה'']. ומאריך שם במה שהאדם מפשיט מעליו כל רעיוני ההבלים, ועומד הוא בעצמו ומביע ומעלה את עצמו לפני ה'.

ובחובות הלבבות³⁶ כותב [שלא במסויים לגבי תפילה], שאדם צריך לצייר לעצמו, שלאחר מאה ועשרים יהיה ערום ועריה מכל הקניינים שלו, בלא כל החברים שלו, ויעמוד הוא לבדו לפני ה'. ונתבונן שעכשו גם כן יש לנו ציור כזה, כשאין את כל הדברים הציבוריים. וכשכל מהלך העולם הטבעי והבטוח מתערער, והכל במצב כל כך לא ברור. ובעצם זוהי ההרגשה של 'ואשפוך את נפשי' שאלה אנו צריכים להגיע בתפילה. שאדם עומד הוא בעצמו מול הקב"ה³⁷, ומבקש ממנו על הדברים הכי בסיסיים. ובה מגיע לנקודה של 'עצמו' שתופס שבעצם כל מה שיש לו הכל מגיע מהקב"ה, ובשביל הכל הוא זקוק לו בתפילתו. ואף צורת הבקשה באופן זה שהאדם אף לא משמיע את קולו, ורק בלחש מהמקום הפנימי שלו. ונמצא שהמצב שלנו כעת, הוא הציור של 'העצמו' שיש בתפילה, שאדם מכיר את עצמו ועומד לפני הקב"ה באופן זה. וידוע שבתפילה מעלה מיוחדת לפני, כמ"ש תפילה לפני כי יעטף וגו'. וכבקרבו של עני³⁸, שפירש"י (ויקרא א' י"ז וכן אח"ז ב' א') שהמזבח שבע בו.

ומכאן נבין ענין הגאולה שיש בתפילה; שלמדנו מדברי המהר"ל שגאולה היא בחינת העניות, שהאדם מתנתק מהתלות בדברים החיצוניים ושייך לעצמו בלבד. וזה גם כן מה שנתחדש בתפילה שאנו עומדים לפני הקב"ה, ומבינים שאין לנו כלום, ודווקא מתוך זה יש לנו קשר עמו. שהקב"ה רוצה לשמוע את קולנו, ולקבל את עבודתנו, דווקא שלנו בעצמנו. וכמו שנאמר (שה"ש ב, יד) גבי קריעת ים סוף 'יונתי בחגווי הסלע בסתר המדרגה, הראיני את מראיך השמיעיני את קולך', ופירש"י 'אמר לה הקב"ה הראיני את מראיך, את כשרון פעלתך למי את פונה בעת צרה. השמיעיני את קולך - ויצעקו בני ישראל אל ה'.' היינו הראיני את העצמך האמיתי. וכך אומר הפסוק 'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך', ש'הגיון לבי' היינו הפנימיות של האדם שאפילו לא מבטא אותה במילים. ועליה אנו מבקשים שהקב"ה יקבלנה מכח מה שהוא 'צורי וגואלי'. שעצם המציאות שאנו עומדים בתפילה לפני ה', וה' שומע אותנו, זה עצמו הנהגה של גאולה.

בשטר חוב של 'גר יהיה זרעך וגו'. וז"ש בהגדה - ואתן לעשו את הר שער ויעקב ובניו ירדו מצרימה. וראה המבואר לעיל עפ"י הרמב"ן שעבודתנו היא לקבל על עצמנו הנהגת ההשגחה והגזירה.

³⁵ מאמץ מורתי שתיחזק. ³⁶ עי' שער הכניעה פרק ה'.

³⁷ וידוע מה דאיתא בפוסקים שבסוף התפילה יאמר פסוק אשר שמו מרומז בו, להיות בידו כשיעמוד בדין לפני הקב"ה.

³⁸ שהרי תפילה כנגד הקרבנות.

להנהגה המעשית אשר היתה. ולכן דיבורים כאלה, מבלי הפנמת תוכנם האמתי, הם בבחינת מן השפה ולחוץ.

³³ עי' קוני' 'שיחות מועדים' שיחה יז אות ב-ג משנ"ת יסוד זה בהרחבה. ³⁴ וראה בספר שיחות של רה"י הגר"ד 'ביקר יבין' כיצד מעלה זו עומדת לעומת וכנגד עשו הרשע. ומעתה יש להשוות מ"ש רש"י עה"פ (שמות ד' כב) בני בכורי ישראל, 'כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשיו'. הרי שביצ"מ בירור מעלתו של יעקב מעל עשו. [וי"ל שהוא מכוון למבואר ברש"י פ' וישלח (בראשית ל"ז) ופ' חקת (במדבר כ"י י"ד) שעשו מיאן

‘פתחת למוסרי’ - ‘הוציאה ממסגר נפשי’

זהו שאנו אומרים בהלל 'אנה ה' כי אני עבדך, אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי'. שאנו צועקים לקב"ה שאנו כלואים במוסרות, תלויים בזה ותלויים בזה. והקב"ה גואלנו ששוב לא נהיה כלואים אצל דברים חיצוניים, כי אם נהיה עבדי הם ולא עבדים לעבדים, וזהו הגילוי של הנקודה של ה'עצמו' שאנו מגלים את הפנימיות שקיימת בתוכנו.

וכך בתפילה גם כן אנו מבקשים 'הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך'. שהאדם מגיע לקב"ה עם צורך זה וצורך זה, ומבקש ממנו 'הוציאה ממסגר נפשי' שלא אהיה תלוי בדברים החיצוניים, אלא עומד אני לפניך ורוצה לקבל אותם ממך. וקודם התפילה מבקשים 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך', שיש כאן פתיחה מיוחדת, שלא נהיה תלויים בדברים החיצוניים אלא נעמוד לפניו בעצמנו.

וגם זה התחדש ביציאת מצרים³⁹; שבתחילה כשהיו ישראל משועבדים וצעקו, לא היה נגדר כתפילה, אלא כצעקה מקושי השעבוד. אך לבסוף כשגאלנו הקב"ה, 'נגאלה' גם צעקה זו, והיתה נגדרת כיוצא על ה'. שכבר נתבאר כמה פעמים⁴⁰, שכשזכינו ביציאת מצרים לחירות עולם, בזה נתברר גם למפרע שמה שהיו משועבדים, היה זה חיצוני ולא שעבוד אמיתי של פנימיותם. וזה ע"י העונש של המכות, והרכוש גדול, שגילה שגם אז לא היו ראויים להיות משועבדים. וכאן אנו למדים שפעל גם על התפילה. שגם כשצעקו אז, הרי היה משום שחשו בתוך עצמם שיש נסתר ויש למי לקוות [שהרי בנים הם של אברהם יצחק ויעקב, ואומנות אבותם בידם], אלא שהיו במסגר ובמוסרות, ולא יכלו לבטא את תפילה זו. אך כשנגאלו ונהיו עבדי ה', אז גם הצעקה נחשבה כתפילה. שהיא הפועל של העבדות, וכדדרשו חז"ל 'לעובדו בכל לבבכם' - 'איזוהי עבודה שבלב זוהי תפילה'. שאחר שאנו מכירים שאנו עבדיו והכל ממנו, מכח זה אנו פונים אליו. וכך גם בקריעת ים סוף, בגוף הגאולה נאמר 'ואת זעקתם שמעת על ים סוף', שזה עצמו מונח בגאולה מה שזכו שישמע הקב"ה את תפילתם⁴¹.

כא.

‘אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה’

וכמובן אנו מושרשים בכל זה בדברי חז"ל, ש'אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה'. שודאי היגיעה בתורה היא היא קיום של 'עצמו', שהאדם מתייגע להבין בעצמו כל דבר, ולא לוותר עוד פעם ועוד פעם, ללמוד עוד ולגדול. וזהו כל המכוון ביציאת מצרים⁴², שגילה הקב"ה בחינת 'עצמו', לקראת מתן תורה, שבו אנו שומעים אותו עצמו, את ה'אנכי' אשר דרשוהו חז"ל 'אנא נפשי כתיבת יחיבתי'.

ואמנם בתפילה אנחנו קונים חירות להיות אנחנו בעצמנו ולהבין שהקב"ה רוצה אותנו ומחיה אותנו. אך מה באמת הוא רוצה מאתנו, זה דווקא ע"י עסק התורה. שבזה האדם שומע מה הקב"ה מטיל עליו, ולמה אמור להגיע⁴³. ובזה זוכה לחירות האמיתית.

וכך עומד ומתורומם הבן חכם⁴⁴, לעומת הבן רשע, בביקושו 'טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי' וזוכה שיאמר לו כהלכות הפסח, אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.

יעזרנו ה' שבמצב הסתר זה, נבין שהוא 'סותר על מנת לבנות'. שזוכה לעמוד על הצפון הזה. שנהיה שייכים לעצמנו, ושהעצמיות שלנו תהיה שייכת אלינו. שנהיה בני חורין, ונראה את עצמנו כיוצאי מצרים. ויה"ר שיתקיים בנו 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות'. שזוכה לחירות של תורה, והחירות של 'פתחת למוסרי'. ונהיה אנו עם כל כללי מתכוננים ומוכנים לקראת הישועה שתבוא בביאת המשיח, במהרה בימינו אמן.

נספח א

רבנו 'ונה ברכות' (ב, ב מדפי הרי"ף)

'איזוהו בן העוה"ב זה הסומך גאולה של ערבית לתפלה של ערבית. י"ל וכי מפני שסומך גאולה לתפלה יש לו שכר כל כך שיהיה בן עוה"ב, ואומר מורי הרב שהטעם שזוכה לשכר גדול כזה, מפני שהקב"ה כשגאלנו והוציאנו ממצרים היה להיותנו לו לעבדים שנא' כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, ובברכת גאל ישראל מזכיר בה החסד שעשה עמנו הבורא והתפלה היא עבודה כדאמרין (נב"ק דף צב ע"ב) ועבדתם את ה' אלקיכם זו היא תפלה, וכשהוא מזכיר יציאת מצרים ומתפלל מיד מראה שכמו שהעבד שקונה אותו רבו חייב לעשות מצות רבו, כן הוא מכיר הטובה והגאולה שגאל אותו הבורא ושהוא עבדו ועובד אותו, וכיון שמכיר שהוא עבדו מפני שגאלו ועושה רצונו ומצותיו, נמצא שבעבור זה זוכה לחיי העולם הבא.

ועוד אמר מורי נר"ו טעם אחר, מפני שכשזכיר גאולה מצרים ומתפלל מיד, הוא מראה שבוטח בה' בתפלה, כיון שמבקש ממנו צרכיו, שמי שאינו בוטח בו לא יבקש ממנו כלום. וכן נראה באלה שמות רבה בפרשת בא אל פרעה שאומר לשם שכשרא ישראל הנסים והנפלאות שהיה עושה עמהם הבורא שלא כטבעו של עולם בטחו בו, ועל זה נאמר וירא ישראל את ה' הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה' ויאמינו בה' וגו', וכיון שמזכיר עכשיו אותה הגאולה שבטחו אבותינו בה' והצילם ומתפלל מיד, נמצא שגם הוא בוטח בו שיענה

³⁹ יש להתבונן שהפסוק יהיו לרצון וגו' נאמר בתהלים (י"ט ט"ו) בסוף פרק למנצח וגו' 'יהשמים מספרים כבוד קל וגו' תורת השם תמימה משיבת נפש וגו'', העוסק בהכרת הנהגת השם מתוך הבריאה, ומתוך כך בזכייה לקבלת דבר השם בתורה ורושמה בלומדה. [כידוע, מה שמביא רה"י הגרמ"מ פרשטיין מרח"ו שהוא שיר על לומדי תורה]. ונתבאר במק"א (פקודי ע"י אות ט-הובא בנספח) ללמוד בהבנת שייכות שבין תורה ותפילה, עפ"י 'תורת השם תמימה משיבת נפש' ותפילה קרויה נפש כמובא לעיל.
⁴⁰ ומכל הארבעה בנים מיוחד הוא בכך שהשו"ט אתו מפורשות בפרשת ואתחנן בהמשך מתן תורה.

³⁹ ע"י לשון רש"י ר"פ יתרו ויחד יתרו על כל הטובה וגו' אשר הצילו יד מצרים, שהיתה הארץ מסוגרת וכו'.

⁴⁰ ראה קו' 'מועדים' שיחה כ"ז אות יז.

⁴¹ וע"י פחד יצחק פסח (מאמר יד) בפ"י אהבתי כי ישמע השם את קולי, כי הטה אזנו לי וגו' שהכוונה לעצם מעלה זו, מה שזכה שתישמע תפילתו.

⁴² וכדברי רש"י בפרשת שמות (ג, יב) על הפסוק 'בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה', 'ושאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים, דבר גדול יש לי על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף ג' חדשים שיצאו ממצרים'.

אותו כמו שענה לישראל בעבור שבטחו בו, ומפני זה מזכיר אותה הגאולה ומתפלל מיד והבטחון הוא עיקר היראה והאמונה ולפיכך זוכה בסיבתו לחיי עולם הבא.

נספח ב

בענין הצירוף של עבודת התפילה ללימוד התורה – משיחת פקודי ע"ז

מצאנו בדברי הגמ' בשבת (קכז.) דשם עסקין בדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקדן קיימת לו לעולם הבא, כאשר רובם מעניינים של גמילות חסדים ובין אדם לחברו⁴⁵, ובתוכם נכללת גם התפילה. וכתב ע"ז רש"י⁴⁶ (שם ע"ב) 'ועיון תפלה היינו בכלל גמילות חסדים, דכתיב (משלי יא, יז) 'גומל נפשו איש חסד'. ופירוש לפירוש, כי ה'נפש' זו היא תפילה דכתיב (שמואל א א, טו) 'ואשפוך את נפשי לפני השם', ומן הפסוק במשלי דרשו חז"ל⁴⁷ שמכאן שאדם שדואג לצרכי גופו מקיים בזה מצות גמילות חסדים. וע"כ העומד בתפילה הוא בכלל גמילות חסדים שגומל לנפשו חסד בתפילה.

אולם כשנתבונן בדבר תעלה התמיהה, דבשלמא כאשר דואג לצרכי גופו אפ"ל שהאדם עושה חסד עם הגוף, אך איך שייך לומר שהאדם עושה חסד עם נפשו, שהרי 'הוא' עצמו היינו הנפש, ומי עושה כאן את החסד ומי הוא מקבל החסד הזה.

ועל כן נראה להציע בזה, שהנה יסוד עבודת התפילה שבה אדם מקריב את עצמו לפני השם. שהרי כך ידוע שלאחר שנחרב בית המקדש עומדת עבודת התפילה במקום הקרבת הקרבנות. הואיל ובתפילה עצמה כאמור יש בחינה של הקרבה באדם עצמו. וכפי שכתב בנפש החיים (שער ב פרק יד) שעל התפילה נאמר 'בכל לבבכם ובכל נפשכם', שאדם מוסר בתפילתו את כל לבו ואת כל נפשו. ועל זה אמר הכתוב 'ואשפוך את נפשי לפני השם'.

ומשמעות ההקרבה הזו היא, שכשעומד לתפילה הרי הוא מייחד את עצמו אל העמידה הזו לפני המלך, בלי ללכת ובלי לטייל, מתוך הרגשה וכוונת הדעת שכל חייו תלויים בקבלת ההשפעה מהמלך. וכלפיה מכוונות בקשותיו. ומפסיק בזמן הזה את כל מהלך החיים, כאדם המבין שאין לו שום אפשרות של חיים אם לא שיקבלם עכשיו מן המלך. וזו היא הקרבת הנפש והחיים שבתפילה.

והנה כך כתב המסילת ישרים (פרק א) 'וגם הנפש לא תמלא' - משל למה הדבר דומה, לעירוני שנשא בת מלך, אם יביא לה כל מה שבעולם אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש, אילו הבאת לה כל מעדני עולם, אינם כלום לה, למה שהיא מן העליונים. כי אין הנשמה אוהבת העולם הזה כלל אלא אדרבא מואסת בו. והיינו שכל מציאות הנפש בעולם הזה הרי שהיא קשה מאד בשבילה, וכל כולה משתוקקת לשוב אל מקור מחצבתה להיות בעליונים לפני המלך. והאדם בתפילתו עושה חסד עמה ונותן פורקן לנפשו, שתוכל למאוס בעולם הזה ולשוב לעמוד לפני אביה.⁴⁸ כי אע"פ שמתפקידו של האדם שיהיה בעולם הזה, מ"מ בשעה זו של התפילה הוא פורש מכל חיי העולם ומייחד עצמו להיות לפני המלך. וזו היא הגמילות חסדים המתקיימת בתפילה, ועליה אמרו 'גומל נפשו איש חסד'.

זהו א"כ עניינה של התפילה. אולם על התורה נאמר (תהילים יט, ח) 'תורת השם תמימה משיבת נפש', שבלימוד התורה הנפש נחה ושקטה (מצודת ציון). וכך כתב הרד"ק (שם) 'כי הנפש בגוף כמו הגר בארץ נכריה שאין לו עוזרים וסומכים, כי עוזרי הגוף רבים רודפים אחר התאוה והיא כיחידה ושוביה ביניהם. וכן אמר שלמה והמשיל אותה לאיש מסכן וחכם (קהלת ט, טו). והנה התורה משיבת הנפש, שמורה האדם הדרך הישרה ומסירה אותו מתאוות העולם וממכשולות רבים. והנה היא משיבה את הנפש, משביה וממאסרה אל תולדתה ואל מקום כבודיה. והיינו שעל ידי לימוד התורה הנפש יכולה להיות ולהתיישב בעולם הזה בלי שתהא עומדת תחת הגוף. כי זהו מתכלית לימוד התורה, שמורה לאדם איך יחיה בעולם הזה בלי שיהיה נתון לשבי התאוות ורצונות הגוף.

ועומק יישוב הנפש הזה עומד ומתבהר טפי לפי האמור לעיל, כי כאשר עוסק האדם בתורה שהיא בת מלך וישראל ואורייתא חד הוא, הרי שהתורה מתיישבת בתוך מציאותו כאן, ומתוך כך אף הנפש שהיא בת מלך נפגשת עם התורה שאצל האדם ומצא מין את מינו וניעור, שמרגישה הנפש שגם למטה בתחתונים היא חיה כבת מלך, ועל כן מתיישבת בדעתה ומוצאת מקום ישוב אף בעולם הזה.

ונראה נכון לצרף לזה מה ששמעתי מהגר"א שכטר שביאר את דברי הגמ' (פס) 'בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו, אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפנינו חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, אמר להן' וכו'. ולכאורה צ"ב שגם לאחר שהשיב להם משה רבינו שאין התורה שייכת למלאכי השרת אלא לבשר ודם, עדיין אין בדבריו תשובה לגופה של הטענה הזו איך תמצא חמודה גנוזה אצל בשר ודם. וביאר בזה, שהנה אמר הכתוב (שמות יט, ה) 'והייתם לי סגולה מכל העמים' ופירש רש"י 'אוצר חביב כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם'. וכלומר שאמנם התורה היא חמודה גנוזה שאין להוציא אותה מתוך גזי המלך, אך ישראל כאשר יקבלו את התורה והיו עוסקים בה הם עצמם יהיו ג"כ גנוזים בגזי המלך. והרי 'אין לו להקב"ה בבית גזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד' (ברכות לג.). כי כאמור תכלית התורה שמורה לאדם איך גם בעולם הזה אין הוא עומד תחת הגוף, אלא עולה ומעלה את כל מציאותו למציאות התורה.⁴⁹

ואם כנים דברינו בענין התפילה ולימוד התורה, נוכל לעמוד על נקודת החיבור שביניהם⁵⁰. וצורת הדברים נראה שכן היא, שבשביל שתהיה התורה משיבת נפש, צריך האדם להיות שלם בעבודת התפילה, הואיל והתפילה היא בעצם ההכרה שהנפש הינה בת מלך. וכשעומד בתפילה ומבטל את כל מהלך החיים בעולם הזה משתרש אצלו מקומו האמיתי דהיינו בית גזיו של המלך. ורק מתוך כך כשיעסוק בתורה יהיה זה עסק של נישואין לבת מלך, לבקש ולחפש על ידה היאך יחיה בעולם הזה אך לא תחת חיי הגוף. ואם תצלח דרכו הרי שתהיה תורתו תמימה ומשיבת נפש.

ואז הרים ידיו ואמר, והלא 'והייתם לי סגולה מכל העמים' ולמה לנו סגולות. וכלומר שסגולות זה עניינים למי שמרגיש שהמציאות שלו שייכת לעולם הזה, וע"כ כדי להינצל מפגעים וצרות מבקש דרכים שעל ידם יתקשר למציאות העליונה. אך האמת היא שאנחנו בעצמינו נמצאים מעל העולם הזה שהרי זה כל תפקידנו כמו שנתבאר. (שמעתי מאחד שנכח).
⁵⁰ עיין ספר תורת אברהם למשגיח הגר"א גרודזינסקי הי"ד עמ' רכז, כיצד היה האלטרער מלמד ומשריש עניין זמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד. וע"ע שם במאמר 'תורה ותפילה'.

⁴⁵ כמבואר בגמ' בקידושין דף מ"א.

⁴⁶ והכי איתא בדברי הראשונים בפאה פרק א משנה א.

⁴⁷ ויקר"ר פרשת בהר לד.

⁴⁸ והראה א' הבחורים ללשון החוה"ל (שער חשבון הנפש פ"ג) 'וראו לך אחי שתדע, כי כוונתנו בתפלה אינה כי אם כלות הנפש אל האלקים וכניעתה לפניו עם רוממותה לבוראה ושבחה והודאתה לשמו והשלכת כל יהייה עליו'.

⁴⁹ וזה נראה כוונתו של הסטיפלער ז"ל במה שהשיב לאחד ששאלו על אודות סגולה מסויימת מה דעתו עליה, וענה שזה כמו הברכות שמברך, שפעמים מועילות ופעמים לא.

מפתחות

ענייני פסח

תפילה ביציאת מצרים א. כ.	אב ובן ביציאת מצרים ו. י בהע'.
[תפילה וגאולה ב. יט.]	לפי דעתו של בן אביו מלמדו ו.
'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' – 'בעבור שאקיים מצותיו כגון פסח מצה ומרור הללו' ה. ו.	לחם עוני י. יט.
'כלל' ישראל ביציאת מצרים ה.	סיפור יצא"מ בבית יב.
הבן החכם לעומת הבן הרשע ה. כא.	הסתר בליל הסדר יו.
מקום האדם עצמו ביצא"מ ה. י.	בן חכם יז בהע'.
ניתנו לישראל ב' מצוות שיתעסקו עמהם ביצא"מ ה.	ליל הסדר – שינוי יח.
אמונה ביציאת מצרים ו.	יציאת מצרים – מתן תורה [אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה] כא.

הגדה של פסח

'מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות יו.	'בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים. שנאמר, והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. לא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה, אלא אף אותנו גאל עמהם. שנאמר, ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו ו. בהע' י.
'מה העדות והחוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלקינו אתכם' ו.	'הוציאנו מעבדות לחרות, מיגון לשמחה, ומאבל ליום טוב, ומאפילה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה' יו.
ואתן לעשו את הר שעייר ויעקב ובניו ירדו מצרימה יח בהע'.	(ש"ש ב, יד) 'יונתי בחגווי הסלע בסתר המדרגה, הראיני את מראיך השמיעיני את קולך' יט.
'יוציאנו ה' וגו' לא ע"י מלאך וגו' אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו וגו' י.	
'שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמין, עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה וגאלם' י.	

ביאורי תפילה

פסוקי דזמרה – 'השמים מספרים כבוד קל וגו' תורת השם תמימה משיבת נפש וגו' כא בהע' נספח ב.	'יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי' ב. יט.
'זאת זעקתם שמעת על ים סוף' א. כ.	פסוק שמוזכר בו שמו – יט בהע'.
שמו"ע – 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך' ב. כ.	הלל – 'אנה ה' כי אני עבדך, אני עבדך בן אמתך פתחת למוסרי' ב. כ.

ספרי מוסר

חובות הלבבות (שער הכניעה פ"ה) 'כאשר יחשוב בחליפתו ובוא אליו המות מהרה, והפסק מאוייו ותקוותו בעת ההיא, ועזבו כל קניינו, והתייאלו מקחת מהם מאומה לצידה ומהועיל בהם בעמדו (וצורת עמדו) בקבר, וכבר חלף אור פניו ושחר מראהו, וירוס תולעים ועיפוש ומוגלה, ויחלפו סימני יופי גופו ויחזק ביאוש ריחו, כאילו לא רוחץ [מעולם], ולא מורק, ולא הפיח ריח הטוב. כי כאשר יעבור על לב אדם זה וכיוצא בו, ייכנע בנפשו וישח, ולא יתגאה ולא יגבה לבו, ולא יתנשא, ולא יתגדל' יט.	חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש, אילו הבאת לה כל מעדני עולם, אינם כלום לה, למה שהיא מן העליונים. כי אין הנשמה אוהבת העולם הזה כלל אלא אדרבא מואסת בו' נספח ב.
(שער חשבון הנפש פ"ג) – 'זראוי לך אחי שתדע, כי כוונתנו בתפלה אינה כי אם כלות הנפש אל האלהים וכניעתה לפניו עם רוממותה לבוראה ושבתה והודאתה לשמו והשלכת כל יהביה עליו' נספח ב' בהע'.	(פ"פ) – הא למה זה דומה לגן המבוכה יו.
מסילת ישרים (פ"א) – 'וגם הנפש לא תמלא' – משל למה הדבר דומה, לעירוני שנשא בת מלך, אם יביא לה כל מה שבעולם אינם מרנא האלטער י בהע'. יז בהע'. נספח ב' בהע'.	נפש החיים (ש"א פט"ז) 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה', 'א"ר יצחק משל למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן ובא מבית הספר, מצא תמחוי לפני אביו נטל אביו חתיכה ונתן לו, מה עשה בנו אמר לו איני מבקש אלא מזה שבתוך פיו, מתוך שהיה מחבבו נתן לו מתוך פיו' יו.
רבי נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) י בהע'.	(ש"ב פ"ד) 'כי מצינו בכמה מקומות במקרא ובדברי רז"ל שהתפלה נקראת בשם נפש' יט. נספח ב.
המשיג רבי אברהם גרודז'ינסקי נספח ב' בהע'.	גודל השפעת האדם בנפשו ובכל העולמות טו.
רבי יונתן דיוויד ד בהע'.	

דברי רבותינו

רבי יצחק הוטנר א בהע'. יז בהע'. כ בהע'.	רבי יעקב ישראל קנייבסקי (הסטייפלער) נספח ב בהע'.
המשיג רבי מאיר חדש טו.	רבי אהרן שכטר יז. נספח ב.
רה"י רבי דוד כהן יח בהע'.	
רבי ירוחם לבוביץ יח.	רבי צבי מאיר זילברברג יט.
רה"י רבי משה מרדכי פרבשטיין כא בהע'.	